

ՀԱՅԻ ՈԳՈՒ ՀԵՏԵՂԵՌՆՅԱՆ ԿԵՆՍԱՇԱՐԺԸ

ՀԱԿՈՒ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ «ԿԱՊՈՒՅՏ ՀԱԶ» ԳՐՔՈՒՄ

Անտարակույս, մարմնից ծնվածը մարմին է, ոգուց ծնվածը՝ ոգի, բայց տիեզերականը մարմնի ոգեղենությունն է երկնքում և հոգու մարմնացումը երկրի վրա: Դրա համար էլ հայրենիքը լույս է դառնում, երբ երկնում են երկինքն ու երկիրը, երբ ճառագում է գիրը:

Հակոբ Հարությունի «Կապույտ հազ» գիրքը՝ հայի հավաքական ոգու տեսլականով, սուսկ պատմություն չէ, այլ ոգու սլացք՝ անցյալով ասպագան իմաստավորող: Ըստ էության, գրքի գլխավոր կերպարը հայի ոգին է, մյուս կերպարները՝ ոգեկիրներ:

Հանիրավի, մարդկության զոհաբերվող տեսակ են շարունակ մեզ համարել. «Կապույտ հազը» եկել է մեզ ասելու, որ պետք է թոթափենք այդ մտայնությունը. *հայի ոգին անպարտելի է ու հարամնա:*

Հ. Հարությունի «Կապույտ հազը» ուշագրավ է մի քանի չափումներով. նախ՝ որպես գրողի ստեղծագործական հնարավորությունների ժանրային նոր դրսևորում: Դժվար է միանշանակ տարորոշել՝ վեպ է, վիպակ է, պատմվածաշար, թե արձակի փոքր ժանրերի /պատմվածք, նովել, խոհագրություն, ավանդագրույց, հրապարակախոսական ակնարկ, հուշագրություն/ խառնարան, քանի որ նրանում տեղ գտած պատմումներն ունեն հարաբերական ինքնավարություն: Առանց որևէ ժանրի նախապատվության՝ գիրքը կարելի է բնութագրել՝ պատում պատումի մեջ: Այն, որ հեղինակը պատմողի տարերք ունի, անժխտելի է, և վիպելու, պատմելու ընթացքում բառերից անդին ոգին է, որ առաջնորդում է նրան:

Հակոբ Հարությունը, լինելով անապատով անցած սերնդի ժառանգ, արյան հիշողությամբ ու մարտունակ զինվորի պիրկ մկաններով է շարժել իր գրիչը, և գրքում հայտածել հայ կամավորական լեգեոնականի կերպարը, որը հանիրավի մոռացության էր տրված: Այս կերպարի գեղարվեստական անդրադարձը կարևորվում է նաև այն իրողությամբ, որ այսօր համայն հայությունը նշում է Մեծ եղեռնի հարյուրամյակը: Հայ լեգեոնականը Առաջին համաշխարհայինի հաղթող զինվորներից է, իսկ եղեռնից հետո, ըստ էության, առաջին վրիժառուներից մեկը, քանի որ, ըստ նրա, չդատապարտված ոճիրը կարող է լինել շարունակական:

Գրքում անցյալը արժանապատվորեն հառնում է մեր ժամանակի մեջ, որը թույլ է տալիս ավելի լավ ճանաչել հայի ինքնությունը, ըմբռնել հայ զինվորի հոգեկարագրի առանձնահատկությունները հատկապես սահմանային իրավիճակներում:

«Կապույտ հազ»-ում տարբեր ժամանակների հերոսները հայտնվում են նույն հարցադրումների մոգական շրջանակում, հարցադրումներ, որոնց լուծման միակ երաշխիքը մնում է հայի ոգու կենսաշարժը: Եթե գրքի գլխավոր հերոսը անցյալ դարի սկզբին Կիլիկիան ազատագրող լեգեոնական Ղազարն է, ապա մեր

օրերում Արցախի սահմաններում ամուր կանգնած նրա ծոռ Մանուկն է: Գիրքն արծարծում է նաև Եղեռն ապրած երրորդ սերնդի աշխարհատեսությունն ու սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, որոնք լայն ընդգրկմամբ համամարդկային հայեցակետեր են՝ հայականության գեղարվեստական անդրադարձումով: Հ. Հարությունը ազգային արժեքանության համատեքստում պատմական նյութը ոգեհմայորեն փոխակերպում է գեղարվեստականի, որով և ներկայացնում է հայ ժողովրդի ճակատագիրը:

Պատմական իրողությունն այսպիսին է՝ *«1915թ. Դիարբեքիի վիլայեթի մեջ մտնող Չնքուշի հայ համայնքը տեղահանվեց և ամբողջովին կոտորվեց:*

Ղասաբյանների մեծ գերդաստանից կենդանի մնացած միակ շատավիդը պապս էր՝ Ղազարը»:¹

Հեղինակն արևելահայ գրականության մեջ առաջին անգամ գեղարվեստորեն լիարժեք անդրադարձել է կամավորական հայ լեզեռնականի՝ իր Ղազար պապի կերպարին, որի կենսագրությունը դարձել է եղեռնագարկ գերդաստանի շարունակվող տարեգրություն: Մինչ այս գրքի լույսընծայումը հայ լեզեռնականների մասին մասնակի անդրադարձ է եղել Ստ. Ալաջաջյանի «Եղեգները չխոնարհվեցին» գրքում /Մարաշի ողբերգության զանգվածային տեսարաններում/ և Կարպիս Մուրենյանի «Արարայի քահանան» պատմվածքի մեջ,² որտեղ քահանան Արարայի ճակատամարտի մասնակից է հայկական լեզեռնի կազմում:

Հ. Հարությունի գրքում մահապարտ Ղազարը դառնում է այն կանաչ շիվը, որ ահավոր ողբերգությունից հետո պետք է ծաղկեր ու սաղարթվեր՝ այքը հառած պապենական Չնքուշին /այս առումով ուշագրավ է «Նիկողոսի աղոթքն առ կենաց ծառ» պատումը/:

Ղազար պապը հավերժ պայքարող հայի կերպար է, ինքնաժայթքող, ինքնաճեղքվող կերպար, որից ելնում է Վահագնի կրակը, իսկական որդի որոտման: Նրա և հայկական լեզեռնի կամավորների համար հաղթանակի բանաձևը աղոթքն է արդարության, իրավունքի, վրեժի... Վրեժի, որը նրանց ուղեկցեց ողջ կյանքում, մինչև իսկ այն ժամանակ, երբ դադարել էր զինավառ կռիվը, ու նրանց պայքարը աշխարհի դեմ, իրենց աղոթքին հավասարիմ, շատ զավակներ ունենալն էր: Այս գաղափարի առհավատյան Ղազարի ծոռ Մանուկն է, որն այսօր էլ արցախյան սահմանին է որպես հայրենյաց դիրքապահ: Վեպում նրա՝ զինվորի երդման տեքստը նոյյան աղավնու նման ուղարկվում է կորուսյալ երկիր՝ Տիգրանակերտից Տիգրանակերտ:

Հեղինակը դիպուկ է բնութագրում Հայկական լեզեռնը՝ «հայ բազկաուժի հավաք միասնություն, որը միշտ էլ թռիչք է եղել, քանզի այն ոզի էր, որ հառնել էր արյուն-քրտինքից ավելի քան 5000 հայորդիների, որոնք ուս ուսի, մեջք մեջքի տված հաստատեցին հայի՝ հայրենիք ունենալու բարոյական իրավունքը»:

Ի դեպ, լեզեռնականների թեմայով արևմտահայ գրականության մեջ հայտնի է Շ.Շահնուրի «Պույնուզը»/«Կոտոշակիրները»/ պատմվածքը, որը առաջին

¹ Հարություն Հ., Կապույտ հազ, Եր., 2014, էջ 15:

² Տե՛ս Մուրենյան Կ., Արարայի /պատմվածքներ ու էսսեներ/, Եր., 2010, էջ 275:

անգամ տպագրվել է Փարիզի «Մենք» հանդեսում 1932-ին: *Արյան վրեժին գիտակից մնալ*, թշնամու հետ վարվել այնպես, ինչպես նա է քեզ հետ վարվում. սա է Շահնուրի հայեցակետը: Ինքնուրույն պատմվածքի արժեք ունեցող այս գործը Շահնուրի գրելիք «Որդիք որոտման» վեպի նախամուտն էր լինելու: Ցավոք, այս վեպը ինչ-ինչ պատճառներով չգրվեց:³

Հակոբ Հարությունը «Կապույտ հագ» գրքում Շահնուրի պատմահայեցողությունը շարունակում է նոր ժամանակների աշխարհընկալմամբ: Ջարդի որևէ տեսարանի ուղղակի նկարագրություն չկա: Նա անդրադարձել է Մեծ եղեռնը վերապրողի հոգեկարագրին ու մտախառնվածքի դրսևորումներին: «Գիշերները նրա պայծառ աչքերում տեսիլքված ավերակների մեջ՝ շիրմաթմբերի վրա, հագառավոր ծաղիկներ էին սկսում բացվել գույն-գույն, փունջ-փունջ:

«Քոյրերս ծաղկաւոր հագուստներ կր հագնէին,- անցալ Ղազարի մտքով ու շնչաց քույրերի անունները,- Մարի, Եղիս, Սոնա, Անի...»:

Չկան նրանք այլևս, Տուտանի խորքում ծաղկադաջվել են իրենց նահատակված մոր պատառուտված կրծքին:⁴

Պատմականությունը դրսևորվում է արդիականության հետ գիրկընդխառն: Ժամանակը ևս չափվում է ոգեղենությամբ: Գրքի պատումներից յուրաքանչյուրը ճակատագրի, ոգու կենսաշարժի մի քայլ է առաջ, որն անցյալի, ներկայի և ապագայի հարափոփոխ ամբողջությունն է: Բոլոր ժամանակները ներառելով՝ հեղինակը տալիս է այսօրվա ժամանակի պատասխանը՝ *Ես ունեմ իրավունք այս մասին խոսելու:*

Հայ գինվորի հավաքական ոգին՝ որպես արնագույն հայի ուրվական, ճախրում էր երգ դարձած... Արնագույն հայի ուրվականն է իրական գորավարը կայանայիք ճակատամարտի. անցնում է հոգուց հոգի հավաքականության խորհրդով, որ Արարա սյանալիս խոյանքը լինի անկասելի: Արնագույն հայի ուրվականը հեծել է Քուռկիկ Ջալալին, որի սմբակների դոփյունից փխրվում է հողը, ռունգերից ցայտող բոցով կրակե շունչ տալիս կամավորների հոգիներին, լուսավորում Արարան, որ աննշմար բլուրը մեծանալով աշխարհի աչքին դառնա Արարատ:⁵

Հ. Հարությունը դրվագ առ դրվագ հզորացնում է գրքի խորհրդանշանների լեզուն՝ իբրև ազատության և հայ ինքնության կրող... Խորհրդանիշները հայի ոգու կենսաշարժի յուրօրինակ դրսևորումներ են: Նա ուրույն ընկալմամբ է մեկնում Ազոավաքարի խորհուրդը՝ այն տեսնելով տապանաքարերի այլակերպումների մեջ, և գեղարվեստորեն ենթադրել տալիս, որ Մհերը դուրս է գալու մեր նախնյաց հիշատակներից՝ մեր ներսից, երբ որ մենք արժանի լինենք նախնյաց փառքին ...

Մետաֆոր-խորհրդանիշի իմաստ ունի գրքի «Կապույտ հագ» խորագիրը, որտեղ հագը մարդկային բողոքն է, ըմբոստացումն ու նաև հոգու ինքնամաքումը: Եվ բնավ պատահական չէ, որ անարդար աշխարհի դեմ ընդվզումը հերոսն

³ Միլունքահայ դասական պատմվածք, Եր., 2007, էջ 288:

⁴ Հարություն Հ., նշվ. աշխ., էջ 32:

⁵ Նույն տեղում, էջ 43:

արտահայտում է հազով: Ընդհանրապես ժողովրդի մեջ ընդունված է կապույտ հազը բուժել հոգեհմայությամբ անաղարտ բնության միջնորդությամբ, ու թվում է, այս ենթատեքստում կապույտ հազը հայի ոգու ապաքինման առաքելություն ունի:

Գրքում Միջերկրական ծովը դեպ երազը տանող ճանապարհի խորհրդանիշ է. վերապրողների սերունդը թեև տարբեր ուղղություններով, բայց այդ ծովը կտրելով՝ գնում է դեպի Արարատ: Խորհրդանիշների համակարգում սիմվոլներից յուրաքանչյուրը՝ թզենին, ձիթենու տերևները, կենաց ծառը, Ջին մարտիկը, հայելին, այծի կաթը, Հովվի եկեղեցին և այլն, գաղտնագրում-գաղտնագրեծում է հայկական ոգու այն ընթացքը, որն ասես մեր մեջ է գենետիկորեն: Բնքնակենսագրական այս գիրք-պատումում հեղինակն իրեն զգում է նախահայրերի կծիկ. այդ կծիկի թելերը աստիճանաբար բացվում են և շերտ-շերտ հասնում պատմական այն ժամանակներին, երբ օրհասական խնդիր էր հայի լինել-չլինելը:

Գրքում հայ ոգու կենսաշարժի դրսևորումներում առանձնակի ուշադրություն է դարձվում *հայ կնոջ դերակատարմանը*: Լեզեոնականի կինը զինակցուհի է, քույրը՝ մարե, մայրը՝ պահապան հրեշտակ: Ցավոք, մեր գրականության մեջ քիչ է անդրադարձվել հոգեհմա էակի՝ մարեի կերպարին: Մարեները, կարելի է ասել, թիկունքի քնարական հերոսներն են, որոնք իմաստավորել են հայրենյաց զինվորի առաքելությունը, նրան ոգեգարթոնքի կոչել: Գրքում Ղազարի մարեի պատմությունը որքան գեղեցիկ, այնքան եղերական է... Վկայաբերենք մի հատված, որի մեջ հառնում է նրա հմայատիպը. *«Նամակդ ձեռքս առի ու աշխարհի լոյսը իջաւ վրաս: Երախտապարտ եմ, աղբա՛ր, որ դուն կաս ու ինձի հաղորդ կրնես ան մեծ գործին, որո՞ւ մահապարտն ես: Յիրաւի, ես քու մահապարծ եղած քոյրդ եմ: Չես կրնայ երեսկայիլ՝ որչափ հպարտ եմ քեզմով, որչափ երջանիկ, որ աղբարս կամաւորական է:*

Կը գրես. «Ես եմ ու վրէժս. այլ խոկում չունիմ: Վրէժը հայրենիք կը պահէ»: Օ՛, հոգիդ մարտական է և ակաղձուն հիշողութիւններուդ բարութեամբ: Բնչ լալ կը գրես. «Չնքուշի քարին վրայ դաջուած մնացած է սուրբ Սարգսի ձիուն պայտահետքը: Ու նագուկ աղջիկ մը՝ ծաղկահասակ ու նրբադալար՝ Սառա անունով, հոգուս վրայ նոյն հելքով կը հեւայ»: Միրտս կը ճմլուի Սառայիդ համար, որո՞ւ զնգուն ձայնը կարծես ունկերուս մէջ է՝ «Տուտանին մէջ հաւիտեանս հարս կը մնամ»: Կը պատկերացնեմ՝ ինչպէս թնկապ աղաւնիի մը նման Սառան նետուած է Տուտանի վիհը»⁶

Ուշագրավ է, որ «Կապույտ հազը» պատասխանում է 21-րդ դարի գրականությանն ուղղված մարտահրավերներին նաև լեզվական իմաստով: Հեղինակի լեզվամտածողությունը, համապատասխան ոգեղեն կենսաշարժի, դրսևորվում է ն՝ արևելահայերենով, և՛ արևմտահայերենով. արևմտահայերենով նա խոսում է ի սփյուռս աշխարհի ցրված իր հարազատների հետ: Լեզվական այլընտրանքը արդեն իսկ խորհրդանշում է մեր երկփեղկված ճակատագրի ֆենոմենը: Այն շահեկան է նաև գրական լեզվի երկու տարբերակների՝ արևելահայերենի և

⁶ Հարություն Հ., նշվ. աշխ., էջ 55-56:

արևմտահայերենի՝ լեզվական միջավայր ու կոլորիտ ստեղծելու իմաստով, որն էլ ընդգծում է համայն հայության անբաժանելիությունը:

Գեղարվեստական պատումը լրացված է փաստագրական արժեքավոր նյութով՝ Հավելվածով: Այն միջաբերվել է որպես պատմական ֆոն, որն ընթերցողին հնարավորություն է տալիս պատկերացնելու պատմական այն ժամանակն ու միջավայրը, որոնց միջով անցել է հայ լեզուականը, անցել է և միշտ մնացել սուպետական պատվաստիճանով:

НЕСГИБАЕМЫЙ ДУХ АРМЯНИНА В КНИГЕ А. АРУТЮНА “СИНИЙ КАШЕЛЬ”

___ *Резюме* ___

___ *Р. Оганесян* ___

В книге “Синий кашель” А.Арутюн впервые в восточноармянской литературе художественно и полноценно представлен образ армянина легионера-добровольца национально-освободительного движения армянского народа, деда Казара, биография которого стала продолжением летописи его истребленной династии.

Основной образ книги – дух армянина, остальные образы, это носители этого духа. Воистину, армян считали жертвенным видом человечества. Книга “Синий кашель” призывает избавиться от этого стереотипа, поскольку армянский дух непоколебим и вечен.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Հովհաննիսյան Ռոզա Պողոսի – ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի
հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
E-mail: vard-roza@mail.ru*